

Content analysis of secondary school history textbooks after the Islamic Revolution from the perspective of reflecting components and concepts related to Islamic and religious identity

Farhad Parvaneh^{*1}

¹ Assistant Professor, Department of History Education, Farhangian University,
P.O. Box 889-14665, Tehran, Iran

ABSTRACT

Keywords:

. History lessons
. content analysis
. Islamic and religious identity
. Secondary school
. Islamic Revolution

1 .Corresponding author
farhad.parvaneh
@cfu.ac.ir

Background and Objectives: In the research history of "Investigating Islamic and Religious Identity in History Textbooks After the Islamic Revolution Using Content Analysis Method", no independent research has been conducted. The main goal of this research is to investigate and compare the degree of reflection and repetition of Islamic and religious identity components in the content of secondary school history textbooks, in order to determine: First, what role and position secondary school history textbooks have had in shaping Islamic and religious identity in students of this region after the Islamic Revolution, and to what extent they have been successful. **Methods:** The main method of this research is thematic content analysis (Maurice DuVerget's quantitative and qualitative) and its statistical population is all high school history textbooks that were taught from the academic year 1978 to 2008. **Findings:** The most attention and the highest amount of data were related to the textbooks of the history of the old educational system from the years (58 to 69 AH) with 5546 items and 46.54 percent, and the least attention was among the textbooks of the history of the new educational system, year-unit from the years 80 to 88 AH, with 1805 items and 28.11 percent, and the highest number of frequency was related to the components: Islam, the Prophet of Islam, the Islamic government, Muslim, religion, martyr, and God, respectively. **Conclusion:** The components of Islamic and religious identity have been reflected to a large extent in secondary school history textbooks after the Islamic Revolution, and the content of these books has been successful in shaping and transmitting the concepts of Islamic and religious identity to students.

ISSN (Online):

DOI: 10.48310/rhe.2025.20698.1179

Received:1403/02/08

Reviewed:1403/06/24

Accepted:1403/12/03

Citation (APA): Parvaneh, F. (2025). Content analysis of secondary school history textbooks after the Islamic Revolution from the perspective of reflecting components and concepts related to Islamic and religious identity. *The Journal of Research in History Education*, 16(4)1-15. doi:10.48310/rhe.2025.20698.1179

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه بعد از انقلاب اسلامی از منظر بازتاب مؤلفه‌ها و مفاهیم مربوط به هویت اسلامی و مذهبی

فرهاد پروانه^{۱*}

۱. استادیار گروه آموزش تاریخ، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۱۸۱۹-۱۴۶۶۵، تهران، ایران.

چکیده

پیشینه و اهداف: در سابقه پژوهشی « بررسی هویت اسلامی و مذهبی در کتاب‌های درسی تاریخ بعد از انقلاب اسلامی با روش تحلیل محتوا»، پژوهشی مستقل صورت نگرفته است. هدف اصلی این پژوهش بررسی و مقایسه میزان انعکاس و تکرار مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه دوم است، تا مشخص گردد که اولاً: کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه بعد از انقلاب اسلامی چه نقش و جایگاهی در شکل‌دهی هویت اسلامی و مذهبی در دانش‌آموزان این مرز و بوم داشته‌اند و تا چه حد موفق بوده‌اند. **روش‌ها:** روش اصلی این پژوهش تحلیل محتوای مضمونی (کمی و کیفی مورس دوورژه) و جامعه آماری آن، تمامی کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه بوده که از سال تحصیلی ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ ه. ش تدریس شده است. **یافته‌ها:** بیشترین توجه و بالاترین میزان داده‌ها، مربوط به کتاب‌های درسی تاریخ نظام آموزشی قدیم از سال (۵۸ تا ۵۶۹ ه. ش) با ۵۵۴۶ مورد فراوانی و ۴۶/۵۴ درصد بود و کمترین میزان توجه در میان کتاب‌های درسی تاریخ نظام آموزشی جدید سالی - واحدی از سال ۸۰ تا ۸۸ ه. ش، با ۱۸۰۵ مورد فراوانی و ۲۸/۱۱ درصد می‌باشد و بیشترین تعداد فراوانی به ترتیب مربوط به مؤلفه‌های: اسلام، پیامبر اسلام (ص)، حکومت اسلامی، مسلمان، مذهب، شهید، خدا، می‌باشد. **نتیجه‌گیری:** مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی در کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه بعد از انقلاب اسلامی به میزان زیادی بازتاب داشته‌اند و محتوای این کتاب‌ها در شکل‌دهی و انتقال مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی به دانش‌آموزان موفق بوده‌اند.

DOI:

واژه‌های کلیدی:

دروس تاریخ،

تحلیل محتوا،

هویت اسلامی و مذهبی،

متوسطه،

انقلاب اسلامی،

۱. نویسنده مسئول

Farhad.parvaneh@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۴

مقدمه

هر نظام آموزشی برای انتقال ارزش‌های ملی و دینی، کتاب‌های مختلفی را با عناوین و سرفصل‌های مشخص و هدف‌مند تألیف کرده و وارد نظام آموزش و پرورش خود می‌کند. از آنجا که کتاب‌های درسی تجلی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورها است، این سیاست‌ها باید به گونه‌ای تدوین شوند که دانش‌آموزان را با مؤلفه‌ها و مصداق‌های فرهنگ، هویت اسلامی و مذهبی کشور خود آشنا سازند. یکی از مسایل مهم در این خصوص آن است که با تغییر سیاست دولت‌ها، اهداف و سیاست‌های کلی و فلسفه حاکم بر نظام تعلیم و تربیت، و به تبع آن مواد و محتوای کتاب‌های درسی، نحوه تألیف و حتی نحوه آموزش آن‌ها دچار تغییر می‌شود. به ویژه در کشورهایی که گردش تمام چرخ‌های آن از یک دستگاه مقتدر مرکزی نیرو می‌گیرد و نظارت ویژه‌ای بر نمادهای فرهنگی از جمله دستگاه تعلیم و تربیت اعمال می‌شود. وزارت آموزش و پرورش در چنین کشورهایی به صورت انحصاری محتوای کتاب‌های درسی را تهیه می‌کند. (مشایخی، ۱۳۳۷: ۱۰۰)

در نظام آموزشی ایران - که از نوع نظام های آموزشی متمرکز است - کتاب‌های درسی اهمیت فراوانی دارند و به همین دلیل توجه به محتوای این کتاب‌ها و بررسی و تحلیل محتوای آن‌ها از زوایای گوناگون، از اموری است که باید مورد توجه دست اندرکاران و مسئولان دستگاه تعلیم و تربیت قرارگیرد.

از دیدگاه برنامه‌ریزان درسی، کتاب‌های درسی دینی و تاریخ یکی از ابزارهای مهم رسیدن به این هدف هستند که ظرفیت انتقال ارزش‌های دینی و ایجاد هویت اسلامی و مذهبی در دانش‌آموزان را دارند. تحلیل محتوای این کتاب‌ها به ویژه در مقطع متوسطه می‌تواند روشن سازد که مؤلفان آن‌ها تا چه حد توانستند ویژگی‌ها، بایدها و نبایدهای دینی، عقاید و هویت اسلامی و مذهبی را در لابه‌لای تصاویر و مطالب خویش به دانش‌آموزان انتقال دهند و در جهت درونی سازی آن‌ها مؤثر عمل کنند. ضرورت این امر از آنجا روشن می‌شود که از نظر روان-شناسان، افراد در سنین نوجوانی در جستجوی هویت خویش (هویت دینی و مذهبی) هستند و در صورت عدم انتقال صحیح ارزش‌های دینی و مذهبی ممکن است دچار بحران و چالش هویت شوند. بنابراین مطالعه چگونگی ایجاد و انتقال مفاهیم مربوط به هویت اسلامی در کتاب‌های درسی علوم انسانی از جمله تاریخ مقطع متوسطه، آن هم از سال ۱۳۵۷ تا ۸۷ ه.ش گامی به سوی آشنایی هرچه بیشتر فرهنگیان، اولیاء، مربیان، متخصص‌های تربیتی، دانشجویان و دست‌اندرکاران صحنه‌های تعلیم و تربیت در جهت هویت‌سازی در جریان تربیت فرزندان این مرز و بوم خواهد بود.

مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه بعد از انقلاب اسلامی در شکل‌دهی هویت اسلامی و مذهبی دردانش‌آموزان چه نقش و جایگاهی داشته‌اند و تا چه حد موفق بوده‌اند؟ کدام‌یک از مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی بیشترین

بازتاب را در این کتاب‌ها داشته‌است؟ کدامیک از این کتاب‌ها بیشترین بازتاب مربوط به مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی را به خود اختصاص داده‌است؟

بی‌تردید طرح هر سؤال علمی با مجموعه‌ای از فرضیات مواجه است و فرضیه غالب در پاسخ به سؤال کلی پژوهش، این است که: کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه بعد از انقلاب اسلامی در شکل‌دهی و انتقال مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی به دانش‌آموزان موفق بوده‌اند. و این دروس دارای نقش و جایگاه ویژه‌ای در رسیدن به سؤال و هدف مورد نظر بوده و دارند. ناظر به عنوان مقاله، هدف اصلی این پژوهش بررسی و مقایسه میزان انعکاس و تکرار مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه دوم است، تا مشخص گردد که اولاً: کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه بعد از انقلاب اسلامی چه نقش و جایگاهی در شکل‌دهی هویت اسلامی و مذهبی در دانش‌آموزان این مرز و بوم داشته‌اند و تا چه حد موفق بوده‌اند.

ثانیاً: کدامیک از کتاب‌ها و کدامیک از مؤلفه‌ها دارای بیشترین و کمترین تکرار فراوانی هستند.

واژه «هویت» در فرهنگ لغات مختلف دارای معانی خاصی می‌باشد:

در فرهنگ معین، برای هویت چهار معنی ذکر شده‌است: ۱- ذات باری تعالی ۲- هستی، وجود ۳- آنچه موجب شناسایی شخص باشد. ۴- هویت عبارت از حقیقت است، یعنی هرگاه ماهیت یا شخص لحاظ شود و اعتبار شود، هویت گویند (معین، ۱۳۷۱: ۵۲۲۸).

در فرهنگ سخن انوری، برای معنای لغوی هویت، به سه مورد اشاره شده‌است:

۱- آنچه شخص با آن شناخته می‌شود، مانند نام، نام خانوادگی، نام پدر و دیگر ویژگی‌های مندرج در شناسنامه.

۲- مجموعه ویژگی‌های شخصیتی، فرهنگی که فرد را از دیگران ممتاز می‌کند.

۳- واقعیت وجودی هرچیز، چگونگی، ماهیت (انوری، ۱۳۸۱: ۶۴۵).

در فرهنگ الطائی، آورده شده: هویت یا «الهیوه» کلمه‌ای عربی است، این کلمه از هو یعنی او، که ضمیر غایب مفرد مذکر است، می‌آید (الطائی، ۱۳۸۲: ۳۳).

در علوم اجتماعی، علوم سیاسی، روان‌شناسی، تاریخ، جغرافیا، اقتصاد، منطق، عرفان و فلسفه و... به تعریف و توضیح مفهوم هویت پرداخته‌اند و دانشمندان این شاخه‌ها مفهوم هویت را از منظر تخصصی خود مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. و هریک از رشته‌های علمی، با توجه به خاستگاه، موضوع، اهداف، سطح تحلیل و ابزار تحقیق و پژوهش، به تعریف هویت پرداخته‌اند.

از دیدگاه جامعه‌شناسان، احساس هویت در میان انسان‌ها، از طریق تعامل فرد و جامعه شکل می‌گیرد و بستر حضور فرد در جامعه، تعیین‌کننده هویت انسان‌هاست. و بطور کلی باید گفت که علم جامعه‌شناسی، مسئله هویت را از دیدگاه‌های مختلف مورد بحث و بررسی قرار داده‌است، که بعنوان مثال به چند مورد اشاره می‌شود:

«هویت چارچوبی است پویا که بیشتر شکلی از آگاهی به خود، به جامعه، به فرهنگ، به تاریخ و به آینده را القامی کند. این چارچوب سرزنده، پویا و درحال تحول است» (رجایی، ۱۳۸۲: ۱۴).

(گودرزی، ۱۳۸۴: ۷) در کتاب «جامعه‌شناسی هویت در ایران» در تعریف هویت می‌گوید: «هویت آن بنیاد و اساسی است، که فرد خود را در آن می‌یابد و می‌شناسد و خود را با آن تعریف می‌کند و از دیگران متمایز می‌سازد و به آن احساس تعلق دارد.

از دیدگاه روان‌شناسان: «هویت» را امری شخصی و فردی دانسته‌اند و بر ویژگی‌های شخصیتی و احساس فرد تاکید دارند و احساس، تمایز، تداوم و استقلال را موضوعی شخصی و محصول تجربه انفرادی قلمداد می‌نمایند (گل محمدی، ۱۳۸۰: ۱۴).

از دیدگاه تاریخ نگاران: هویت را امری تاریخی، زمان‌مند و محتمل می‌دانند. از دیدگاه جغرافی‌دانان: تفاوت‌های هویتی را متأثر از طبیعت و ماهیت هر اقلیم و حوزه جغرافیایی ارزیابی می‌نمایند و هویت را با مصادیقی چون: مکان، سرزمین و فضاهای جغرافیایی ارزیابی می‌کنند.

از دیدگاه اقتصاددانان: هویت انسان‌ها و گروه‌های اجتماعی را با شاخص‌هایی مانند، سطح درآمد سرانه، نسبت افراد با ابزار و وسایل تولید و رشد اقتصادی می‌سنجند.

هویت فردی: آنتونی گیدنز (Anthony Giddens) نظریه‌پرداز و جامعه‌شناس، در تفهیم هویت فردی، هویت هر شخص را در «توانایی و ظرفیت وی برای حفظ و ادامهٔ روایت مشخصی از زندگی‌نامه‌اش جست و جو می‌کند و شرح حال در زندگی اجتماعی مدرن را هستهٔ اصلی هویت فردی می‌داند» (علیخانی، ۱۳۸۳: ۱۴۸). در واقع این نوع هویت، معرف استقلال شخصی و نقش فرد است و معمولاً در پاسخ به این پرسش‌ها مطرح می‌شود که من کیستم و چیستم؟ و افراد دیگر کیستند و چیستند؟ (عبداللهی، ۱۳۸۱: ۱۰۷). در واقع بخش فردی هویت ویژگی‌های فردی تثبیت‌شده در فرد هستند که فرد را متمایز از دیگران جلوه می‌دهند. بیشتر نظریه‌پردازان شخصیت و روانشناسان، هویت را در درجهٔ نخست امری فردی و شخصی می‌دانند (نیازی، ۱۳۸۶: ۶۵).

هویت جمعی (اجتماعی): گسترده‌تر، متنوع‌تر و شامل چندین لایه و گونه است: از هویت نژادی گرفته تا هویت ایلی، قومی، شغلی، حرفه‌ای و هویت مذهبی (علیخانی، ۱۳۸۳: ۱۶۷). هویت جمعی در برابر هویت فردی قرار می‌گیرد و «واحد» تشکیل دهندهٔ هویت، گروه اجتماعی خاص است. از طریق هویت جمعی است که فرد ضمیر «ما» را به جای ضمیر «من» به کار می‌برد و به تشابهات ملی خود با هموطنانش پی می‌برد و نوعی وابستگی و تعهد به آن‌ها و جامعه در خود احساس می‌کند، به تفاوت‌های خود در مقام عنصری از جوامع دیگر آگاه می‌شود و این آگاهی از تفاوت‌ها، پیوند او را با جامعهٔ خویش استحکام می‌بخشد (صالحی عمران، ۱۳۸۷: ۷).

هویت ملی: فراگیرترین و بالاترین سطح هویت جمعی هویت ملی است. این هویت، در صورتی تحقق می‌یابد که افراد در وهله نخست، صرف نظر از خانواده، قوم، مذهب و ... خود را متعلق و منتسب و مدیون به آن بدانند و در برابر آن خود را مکلف بشناسند. هویت ملی از زمانی اهمیت پیدا کرد که کشورها در قالب تشکلهای سیاسی مستقل (ملت) سربرآوردند و افراد و گروههای انسانی خود را متعلق به آن ملت دانستند. هویت ملی مهم‌ترین مشخصه ملت و برجسته‌ترین عامل تفکیک ملتی از ملت دیگر است (خدایار و فتحی، ۱۳۸۷: ۳۴). «آگاهی جمعی و احساس تعلق و وفاداری جمعی اعضای یک جامعه ملی نسبت به سرزمین تاریخی، فرهنگ عمومی مشترک، مذهب مشترک، حکومت و نظام سیاسی مشروع، زبان فراگیر، اقتصاد ملی و امثال این عناصر» را هویت ملی نامید (گودرزی، ۱۳۸۴: ۳۰).

هویت فرهنگی و قومی: هم مجموعه‌ای از آداب و رسوم، سنت‌ها، اعتقادات مذهب، فلکلور، باورها و ارزش‌هایی است که گروهی انسانی به کار می‌بندد تا خود را با یکدیگر سازگار، و از سایر فرهنگ‌ها متمایز کند. لازم به ذکر است که هویت فرهنگی و قومی از انواع هویت ملی یک کشور است.

هویت اسلامی و مذهبی: هویت اسلامی یعنی اعتقاد و التزام عملی به انجام فرائض دین اسلام و نشان دادن رفتاری که فرد را از پیروان ادیان و مذاهب دیگر متمایز می‌سازد (خسروانیان، ۱۳۸۷: ۹).

با بررسی آرا و دیدگاه‌های مختلف درباره هویت و معنای آن متوجه می‌شویم که رویکردهای نظری متعددی در این باره درحوزه علوم مختلف وجود دارد، این نظریه‌ها از نظر زمانی به پنج دوره مختلف از قرن هجده و نوزده تا نظریه‌های فعلی تقسیم می‌شود. برخی محققان و نظریه‌پردازان اعتقاد دارند که در این باره سه رویکرد نظری عمده وجود دارد: رویکرد جوهرگرایانه (Essentialism)، رویکرد جامعه‌پذیری (Socialcontruction) و رویکرد گفتمانی (Discarsiv e) (تاجیک، ۱۳۷۶: ۴۱-۶۹).

در رهیافت سازه‌گرایی جامعه‌پذیر، هویت ساخته و پرداخته شرایط اجتماعی است. نگرش جوهرگرایانه، نظریه و دیدگاه ذات‌گرایان است. آنها برای هویت، جوهری ثابت و ایستا قائلند. رویکرد گفتمانی هم به جریان پسامدرن تعلق دارد و رهیافتی است که از رهگذر انتقاد از جریان مدرنیته حاصل شده است. در این رویکرد اعتقاد بر این است که هویت دستاورد گفتمان هاست (خدایار و فتحی، ۱۳۸۷: ۳۵).

از جمله اندیشمندانی که در حوزه جامعه‌شناسی به بررسی رویکرد هویت پرداخته و درباره آن نظریه داده‌اند، می‌توان به این جامعه‌شناسان و رویکردهای زیر اشاره کرد:

۱- هویت از دیدگاه صاحب‌نظران نظم‌گرا: آگوست کنت، امیل دورکیم، ماکس وبر، کارل مانهایم و جورج زیمل.

۲- هویت از دیدگاه جامعه‌شناسان تضادگرا: کارل مارکس، پولانزاس، لوئی آلتوسر.

- ۳- هویت از دیدگاه تعامل‌گرایان (مکتب کنش متقابل نمادین): چارلز هورتن کولی، جورج هربرت مید، پیترو برگولا کمن، ریچارد جنکینز.
- ۴- هویت از دیدگاه صاحب‌نظران تلفیق‌گرا: تالکوت پارسونز، یورگن هابرماس، آنتونی گیدنز، ایمانوئل کاستلز.
- ۵- هویت از دیدگاه نظریه‌پردازان فمینیست: جسی برنارد، آندریا ریچ، کاتر، اسکالی.
- ۶- هویت اجتماعی از دیدگاه کارکردگرایان: تاجفل، تراشر، اسرایکر.
- ۷- هویت اجتماعی و صاحب‌نظران پست مدرن: شری ترکل (خسروانیان، ۱۳۸۷: ۳۷).
اما در میان نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی، چهار نظریه از اهمیت بیشتری برخوردار است. آن نظریه‌ها را می‌توان به شرح زیر دسته‌بندی کرد:
- ۱- نظریه کنش متقابل نمادین: براساس این نظریه، تعامل فقط در میان افراد صورت نمی‌گیرد؛ بلکه در درون افراد نیز رخ می‌دهد، در این دیدگاه ما، کنش‌گرانی هستیم که پیوسته در حال گفتگو با «خود» (هویت) هستیم (صدیق سروستانی و حاجیان، ۱۳۸۷: ۳۳-۳۴).
- ۲- نظریه نظام کنترل فرآیند هویت: این نظریه نشان می‌دهد فشارهای اجتماعی و محیطی به شکستن حلقه‌های بازگشتی منجر می‌شوند که فرآیند هویت را حفظ می‌کنند. به عبارت دیگر این نظریه بیان می‌کند که چگونه این فشارها، فرآیند هویت فرد را منقطع می‌کنند و فرد احساس بی‌هویتی کرده و هویت جدیدی را جایگزین می‌کند (تقی زاده، ۱۳۸۸: ۱۷).
- ۳- نظریه جدا افتادگی اجتماعی (Social Lonelines theory): این نظریه بر تعیین هویت گروهی در مقام جایگزین هویت اجتماعی نوجوانان منجر شده و به طور ویژه‌ای برای آنان مشکل ساز می‌شود. در این صورت نوجوانان برای کسب هویت خودشان به گروه همسالان رجوع کرده، با عضویت گروهی خود در گروه همسالان موقعیت جدیدی را در جامعه برای تعریف از خودشان پیدا می‌کنند (همان: ۱۷).
- ۴- نظریه مقوله‌بندی یا نظریه هویت اجتماعی (Categorical Theory): در این نوع نظریه وقتی فرد به نوعی مقوله‌بندی دست پیدا کرد و درون گروه را از بیرون تشخیص داد، ارزیابی مثبتی از درون گروه و نوعی جهت‌گیری، مثلاً در تقسیم منابع نسبت به گروه خود خواهد داشت. (همان: ۱۷)

پیشینه پژوهش

اهمیت توجه به هویت اسلامی و مذهبی برکسی پوشیده نیست، از این رو مؤسسات علمی متعددی و افراد بسیاری در سال‌های اخیر، به موضوع هویت و بررسی آن پرداخته‌اند و پژوهش‌های مختلف زیادی در این زمینه‌ها به نگارش درآمده است و هرکدام نیز در جایگاه خود دارای ارزش علمی می‌باشند، اما درباره همتایی برای پژوهش حاضر، به نظر می‌رسد، در زمینه بررسی هویت اسلامی و مذهبی در کتاب‌های درسی تاریخ و از سال ۵۷ به بعد، پژوهشی

مستقل صورت نگرفته است؛ با این حال، مقالات منتشر شده و پژوهش‌های انجام یافته‌ای درباره موضوع هویت، در کتاب‌های درسی ایران که می‌توانند با موضوع پژوهش حاضر مرتبط باشند؛ عبارت‌اند از:

صالحی و دیگران (۱۳۷۸)، مقاله‌ای «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۱». نویسندگان مقاله، با استفاده از روش تحلیل محتوا به موضوع پرداخته‌اند. در این پژوهش ۵۱۲ درس، ۳۱۹۹ صفحه و ۳۳۳ تصویر، در چهار مقوله ارزش‌های هویت ملی، ارزش‌های هویت مذهبی، ارزش‌های هویت انقلابی و سایر مقوله‌هایی، که محققان با تعریف خود تعیین کرده‌اند، مورد تحلیل قرار گرفته‌است.

- شیخاوندی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با نام «بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب‌های درسی»، درباره هویت اقوام ایرانی و نحوه ارائه و بسامد آن در برخی کتاب‌های درسی مقاطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان به جست‌وجو پرداخته است.

- خدایار و فتحی (۱۳۷۸)، پژوهشی با عنوان «هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش دوره متوسطه» انجام داده‌اند. که نتیجه این پژوهش نشان داد: که مؤلفان کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش، در ترسیم مشخصه‌ها و مفاهیم هویت‌ساز و بحث فطری هویت ملی در کتاب‌های درسی عملکرد مناسبی داشته‌اند؛ اما، درباره مرزهای فرهنگی ایران (حوزه مدنی ایران) نسبتاً ضعیف عمل کرده‌اند.

- صالحی عمران و دیگران (۱۳۷۸)، با هدف توصیف میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش راهنمایی ایران، تحقیقی با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی» انجام داده‌اند. در این پژوهش، هریک از هویت‌های باستانی، دینی - مذهبی و فرهنگ غرب مورد بررسی قرار گرفته‌است. براساس یافته‌های پژوهش، توجه متعادل به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده‌است؛ بیشترین ضریب اهمیت در میان درس‌ها و صفحات کتاب‌های درسی این دوره، به مقوله دینی - مذهبی اختصاص دارد و از مجموع درس‌های دوره راهنمایی، در ۲۹۹ درس، با ۹۳۱ صفحه به مقوله دینی و مذهبی، در ۹۶ درس، با ۱۶۱ صفحه به مقوله باستانی و ملی و در ۲۱ درس، با ۴۶ صفحه به ارزش‌های فرهنگ غرب توجه شده‌است.

و اما، مهم‌ترین پژوهشی که درباره هویت، در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه نوشته شده‌است و با تحقیق حاضر، بیشترین ارتباط را دارند، عبارت‌است از:

خسروانیان (۱۳۸۷) در پایان‌نامه خود با عنوان «ترسیم هویت ایرانی در کتاب‌های تاریخ متوسطه از سال ۴۴ تا ۸۶ ه.ش»: به این نتیجه دست یافته‌است که در کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی، بیشترین تأکید بر آموزش مفهوم هویت ایرانی قرار گرفته و شاخص‌های مرتبط با مؤلفه‌های هویت ایرانی، از توجه و اهمیت بیشتری برخوردار است و اما در کتاب‌های درسی تاریخ دوره استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران، تأکید بیشتر بر هویت دینی (جنبه اسلامی بودن هویت ملی) است و شاخصهای مرتبط با مؤلفه‌های هویت دینی، از توجه و اهمیت بیشتری برخوردارند.

در تحقیق حاضر، به صورت اختصاصی و کامل به ترسیم هویت اسلامی و مذهبی و شناخت و بررسی تمام مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و مذهبی در کتاب‌های تاریخ مقطع متوسطه، آن هم از سال ۱۳۵۷ به بعد پرداخته شده‌است. که نقش و جایگاه دروس تاریخ را در ایجاد و انتقال هویت اسلامی و مذهبی به دانش‌آموزان این سرزمین مشخص می‌کند. همچنین باید خاطر نشان کرد، که تمامی پژوهش‌های بررسی‌شده بصورت کیفی انجام گرفته‌اند، درحالی‌که پژوهش پیش‌رو در قالب تحلیل محتوای مضمونی (کمی و کیفی موريس دوورژه) به انجام رسیده‌است و تحقیق مشابهی در این مورد صورت نگرفته‌است که در نوع خود دارای نوآوری می‌باشد و به نظر می‌رسد که می‌تواند پایه‌گذار تحقیقات مشابهی در آینده باشد.

روش

موضوع بررسی مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه از سال ۵۷ تا ۸۷ ه.ش، پژوهشگر را در برابر مجموعه‌ای گسترده، از تعداد زیاد صفحات کتاب-های مورد نظر و تکرار مؤلفه‌های زیاد مربوط به هویت اسلامی در محتوای این آثار قرار می‌دهد، این امر روشی را طلب می‌کند که از طریق آن بتوان، مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی را از میان محتوای کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه بازشناسی کرد؛ از این رو، به نظر می‌رسد بهترین روش، روش «تحلیل محتوا» است. در روش تحلیل محتوا پژوهشگر می‌کوشد، از طریق مصاحبه یا مطالعه پيامی مکتوب یا شفاهی به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها به بررسی فرضیه‌های تحقیق خود بپردازد.

این روش عمدتاً در دو قالب کمی و کیفی شکل می‌گیرد. در پژوهش حاضر و به اقتضای مطلب سعی شده‌است که بیشتر از روش «تحلیل محتوای کمی» جهت استخراج داده‌ها و شمارش مؤلفه‌ها و به منظور تحلیل، ارزیابی و تفسیر داده‌های مورد نظر از روش «تحلیل

محتوای مضمونی» یا «کیفی مورس دوورژه» استفاده شود. درباره این روش پژوهشی تاکنون، تعریف‌های بسیاری از سوی صاحب‌نظران روش تحقیق ارائه شده‌است؛ براساس یکی از این تعریف‌ها «تحلیل محتوا، فرآیند نظام‌مند شناسایی، طبقه‌بندی، تفسیر، استنباط و استخراج پیام‌ها، نمادها، آثار و مفاهیم پیدا و پنهان در متون نوشتاری، رسانه‌ها و سایر مجموعه‌های مورد بررسی، براساس روش‌های پژوهش کمی و کیفی است (معروفی و یوسف زاده، ۱۳۸۸: ۱۵).

در این روش محتوای آشکار و پیام‌ها به‌طور نظام‌دار و کمی توصیف می‌شود؛ از این‌رو، این روش را می‌توان، روش تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی قلمداد کرد. تحلیل محتوا، روشی مناسب، برای پاسخ دادن به سؤال‌هایی درباره محتوای یک پیام است. کاربردهای مهم تحلیل محتوا عبارتند از: الف: توصیف ویژگی‌های یک پیام؛ ب: استنباط درباره فرستندگان پیام و دلایل یا پیش‌آیندهای پیام است (سرمد، ۱۳۸۶: ۶۵). «در رویکرد کمی با استفاده از محاسبه فراوانی و تعداد وقوع کلمات و اسامی و فضای اختیاری داده شده، موضوع مربوط را مورد تحلیل قرار می‌دهیم.» و «رویکرد کیفی، روشی است که بر یک دیدگاه تفسیرگرایانه و توجه آن به چگونگی تفسیر، درک، تجربه و به‌وجود آمدن جهان اجتماعی معطوف است» (همان: ۶۶).

جامعه آماری پژوهش حاضر را تمام کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه، در همه پایه‌های تحصیلی رشته‌های علوم انسانی (فرهنگ و ادب - اقتصاد اجتماعی) از سال ۵۷ تا ۸۸ ه. ش تشکیل می‌دهد. از حجم کلی جامعه مورد مطالعه، تعداد ۱۵ عنوان کتاب، به عنوان نمونه انتخاب شد. (زیرا اکثر کتاب‌ها کاملاً تکراری بوده و برای چند سال بدون تغییر یا با تغییراتی جزئی، تجدید چاپ شده‌اند). روش گردآوری داده‌ها، از متن جامعه نمونه، به این صورت بود که محقق، با استقرای تمام آن دسته از عبارات، گزاره‌ها، مفاهیم، مؤلفه‌ها و نمادهایی مربوط به مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی، که از سوی اغلب مؤلفان و اندیشمندان این حوزه (گودرزی - مجتهد زاده - حاجبانی - رازی فر - عابدیان - فکوهی - علیخانی - رجایی - دوران - میرباقری - شیخوندی - زمانی - معینی علمداری و ...) را انتخاب کرد؛ آنگاه فراوانی پیام‌ها، شمارش شدند. برای کنترل صحت داده‌ها در جامعه آماری مورد بررسی، ابتدا دو بار شمارش شد و در مواردی که پس از دو بار شمارش، باز هم اختلافی مشاهده شد، شمارش بار سوم ملاک قرار گرفت. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا جدول‌های مربوط به کتب مورد نظر تکمیل شد، آنگاه، همه مؤلفه‌ها در همه کتاب‌ها و همچنین یک مؤلفه در تمامی کتاب‌ها شمارش شدند. در مرحله بعد، نتایج جدول‌ها (مؤلفه‌ها و کتاب‌ها) با یکدیگر مقایسه شد در نهایت، پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها سعی شد؛ داده‌های بدست آمده مورد تحلیل قرار گیرند.

به طور کلی مهمترین مؤلفه‌ها و نمادهای هویت دینی (اسلامی و مذهبی) و انقلابی که بیشتر اندیشمندان و محققان روی آن اتفاق نظر دارند عبارتند از: (جدول ۱)

جدول ۱: مؤلفه‌ها و نمادهای هویت اسلامی و مذهبی

مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی	نمادهای مؤلفه‌ها
اسلام	اسلامی، حکومت اسلامی، ورود مسلمانان به ایران، مسلمان شدن ایرانیان و ...
مسلمان	مسلم، مسلمانی، مسلمانان و ...
جهان اسلام	جهان اسلامی، عالم اسلام، عالم اسلامی و ...
خدا	الله، توحید، خداپرستی، خدای یگانه، خدای یکتا، خداوند بلند مرتبه، باری تعالی و ...
قرآن	کتاب خدا، وحی الهی، قرآن کریم، قرآن مجید، سوره‌های قرآن، آیات قرآنی و ...
سپاه اسلام	سپاه اسلامی، سپاه مسلمانان، سپاه رزمندگان و ...
پیامبر اسلام	رسول الله، رسول اکرم، حضرت محمد(ص)، پیامبر اکرم، محمد امین، آخرین پیامبر،...
غزوات پیامبر	غزوه بدر، احد، خندق، خیبر، حنین، تبوک و...
سایر پیامبران	حضرت عیسی، حضرت موسی، ابراهیم، نوح، یونس، ایوب و ...
امت	امت اسلامی، امت مسلمان، امت محمد، امت اسلام و ...
فرهنگ و تمدن	تمدن اسلامی، فرهنگ اسلامی، فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی و...
هویت اسلامی	هویت مسلمانان، هویت اسلام، هویت ملی اسلامی، هویت ایرانی اسلامی، هویت مذهبی و
مذهب	مذهبی، دین، دینی، شرعی، مشروعیت و ...
حضرت علی (ع)	امام علی (ع)، امام اول شیعیان، خلیفه چهارم، علی بن ابی طالب و ...
سایر امامان	ائمّه، امامان، دوازده امام، امام حسن (ع)، امام حسین (ع)، امام سجاد و...
شیعه	تشیع، شیعیان، شیعی، امامیه، دوازده امامی، اثنی عشری و ...
خلفای راشدین	ابوبکر، عمر، عثمان، علی و ...
شعائر دینی	شعارهای دینی، اصول دین، فروع دین، نماز، خمس، زکات، حج، عید فطر، غدیر خم و ...
مکان مذهبی	مسجد، مساجد، حرم، مکه، مدینه و...
واقعه کربلا	عاشورا، نهضت امام حسین (ع)، عاشورای حسینی و ...
شهید	شهادت، شهیدان، شهدای اسلام، شهدای مسلمان و ...
سایر	خلیفه، توابین، مختار، علویان، قاعدین، یاسر و سمیه، یثرب، صلح حدیبیه، سقیفه بنی ساعده، نهروان، عدالت اجتماعی و ...

یافته‌ها

جدول ۲: فراوانی و درصد مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی در کتابهای تاریخ سال ۸۸ تا ۵۸

کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه رشته‌های اقتصاد اجتماعی-فرهنگ و ادب-ادبیات و علوم انسانی

تقسیم بندی کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه		(قسمت الف)		(قسمت ب)		(قسمت ج)		(قسمت د)	
		نظام آموزشی قدیم از سال ۵۸ تا ۶۹		نظام آموزشی قدیم از سال ۶۹ تا ۷۲		نظام آموزشی جدید (ترمی- واحدی) از سال ۷۳ تا ۸۰		نظام آموزشی جدید (سالی- واحدی) از سال ۸۰ تا ۸۸	
مؤلفه‌ها و مفاهیم (نمادها)	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اسلام	۸۴۹	۷/۱۳	۵۶۰	۴/۶	۵۵۲	۵/۸	۳۳۲	۵/۲	
جهان اسلام	۲۷	۰/۲۳	۵۳	۰/۴۳	۷۱	۰/۷۴	۲۸	۰/۴۴	
مسلمان	۵۸۰	۴/۹	۵۳۸	۴/۴	۵۵۹	۵/۸۳	۲۵۳	۴	
خدا	۶۰۷	۵/۱	۲۰۵	۱/۶۸	۱۸۰	۱/۹	۱۴۱	۲/۲	
قرآن	۲۷۰	۲/۲۷	۱۵۹	۱/۳	۱۰۱	۱/۰۵	۶۱	۱	
سپاه اسلام	۱۱۲	۰/۹۴	۱۶	۰/۱۳	۲۱	۰/۲	۹	۰/۱۴	
پیامبر اسلام	۱۷۹۰	۱۰۲۴/۱۵	۵۳۹	۴/۴۳	۴۶۹	۴/۹	۱۷۶	۲/۷۵	
غزوات پیامبر	۲۵	۰/۲۰	۳۱	۰/۲۵	۴۲	۰/۴۳	۴۰	۰/۶۲	
سایر پیامبران الهی	۶۹	۰/۵۸	۱۲۱	۱	۶۱	۰/۶	۴۰	۰/۶۳	
فرهنگ و تمدن اسلامی	۸۹	۰/۷۵	۵۴	۰/۴۴	۳۵	۰/۳۷	۱۵	۰/۲۳۴	
هویت اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۰۹۳	
مذهب	۱۱۲	۰/۹۴	۱۹۱	۱/۶	۷۷	۰/۸	۸۱	۱/۳	
حضرت علی (ع)	۱۷۰	۱/۴۲	۲۵۰	۲/۰۵	۲۷۰	۲/۸۱	۱۲۵	۱/۹۴	
سایر امامان	۹۰	۰/۷۵	۱۱۲	۰/۹۱	۱۲۰	۱/۲۵	۹۵	۱/۴۷	
شیعه	۲۲	۰/۱۸۴	۱۸۸	۱/۵۴	۱۲۲	۱/۲۷	۷۶	۱/۲	
خلفای راشدین	۲۲	۰/۱۸۴	۲۷	۰/۲۲	۳۰	۰/۳۱	۳۱	۰/۴۸	
شعائر دینی	۲۸۵	۲/۴	۱۱۸	۱	۹۶	۱/۰۰۱	۷۱	۱/۱۱	
مکان مذهبی	۲۱۷	۱/۸۲	۲۱۱	۱/۷۳	۱۵۵	۱/۶	۵۵	۰/۸۶	
واقعه کربلا	۳۵	۰/۳	۳۶	۰/۳	۳۸	۰/۴	۲۰	۰/۳۱۲	
شهید	۱۳۴	۱/۱۳	۱۴۰	۱/۱۵	۱۴۵	۱/۵	۱۰۲	۱/۶	

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه بعد از انقلاب ... / فرهاد پروانه ۱۳

سایر	۴۱	۰/۳۴	۱۵۳	۱/۳	۱۰	۰/۱	۵۸	۰/۹
جمع کل فراوانی	۵۵۴۶	۴۶/۵۴	۳۷۰۲	۳۰/۴۰	۳۱۵۴	۳۲/۹۳	۱۸۰۵	۲۸/۱۱
درصد	۴۶/۵۴		۳۰/۴۰		۳۲/۹۳		۲۸/۱۱	

جدول ۳: فراوانی و درصد مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی در تمامی کتاب‌های درسی تاریخ از سال

۸۸ تا ۵۸

مفاهیم و مقوله‌ها		در تمام کتاب‌های درسی تاریخ	
		فراوانی	درصد
پیامبر اسلام		۲۹۶۴	۷/۳۹
اسلام		۲۲۹۳	۵/۷۱
مسلمان		۱۹۳۰	۴/۸۱
خدا		۱۱۳۳	۲/۸۲
حضرت علی(ع)		۸۱۵	۲/۰۳
مکان مذهبی		۶۳۸	۱/۵۹
قرآن		۵۹۱	۱/۴۷
شعائر دینی		۵۷۰	۱/۴۲
شهید		۵۲۱	۱/۲۹
مذهب		۴۶۱	۱/۰۳
سایر امامان		۴۱۷	۱/۰۴
شیعه		۴۰۸	۱/۰۱
سایر پیامبران الهی		۲۹۱	۰/۷۲
سایر		۲۶۲	۰/۶۵
فرهنگ و تمدن اسلامی		۱۹۳	۰/۴۸
جهان اسلام		۱۷۹	۰/۴۴
سپاه اسلام		۱۵۸	۰/۳۹
غزوات پیامبر		۱۳۸	۰/۳۴
واقعه کربلا		۱۲۹	۰/۳۲
خلفای راشدین		۱۱۰	۱/۲۷
هویت اسلامی		۶	۰/۰۱
جمع کل هویت اسلامی		۱۴۲۰۷	۳۵/۴۳

جدول ۴: جمع کل فراوانی و درصد هویت اسلامی و مذهبی در کتاب‌های درسی تاریخ رشته علوم انسانی سال ۵۷ تا ۸۸ ه.ش.

مؤلفه‌های اصلی	جمع کل فراوانی	جمع درصد
هویت اسلامی و مذهبی	۱۴۲۰۷	۳۵/۴۳

تجزیه و تحلیل فراوانی و درصد داده‌های مربوط به جداول ۲ تا ۴:

داده‌های جداول ۲ تا ۴ با توجه به عناوین هریک از کُتب درسی تاریخ موردنظر نشان می‌دهند که میزان توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم مربوط به هویت اسلامی و مذهبی به شرح زیر بوده‌است: در اینجا داده‌های بدست آمده بر اساس تقسیم بندی کتاب‌های درسی (قسمت الف - ب - ج - د) به‌طور کامل آورده می‌شود:

قسمت الف: شامل داده‌های به‌دست آمده از کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه نظام قدیم از سال ۵۸ تا ۶۹ ه.ش:

درصد فراوانی شاخص هویت اسلامی و مذهبی با مؤلفه و نمادهای هرکدام: مؤلفه اسلام با ۷/۱۳، جهان اسلام با ۰/۲۳، مسلمان با ۴/۹، خدا با ۵/۱، قرآن با ۱/۳، سپاه اسلام با ۰/۹۴، پیامبر اسلام با ۱۵/۰۲۴، غزوات پیامبر با ۰/۲۰، سایر پیامبران الهی با ۰/۵۸، فرهنگ و تمدن اسلامی با ۰/۷۵، هویت اسلامی با ۰، مذهب با ۰/۹۴، حضرت علی (ع) با ۱/۴۲، سایر امامان با ۰/۷۵، شیعه با ۰/۱۸۴، خلفای راشدین با ۰/۱۸۴، شعائر دینی با ۲/۴، مکان مذهبی با ۱/۸۲، واقعه کربلا با ۰/۳، شهید با ۱/۱۳، سایر مؤلفه‌ها با ۰/۳۴، شمارش و محاسبه گردیدند.

جمع کل فراوانی‌ها در شاخص فوق ۵۵۴۶ مورد بود که ۴۶/۵۴ درصد کل فراوانی‌ها را شامل می‌شود. به این ترتیب ملاحظه می‌شود که بیشترین توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی در کتاب تاریخ اسلام سال چهارم متوسطه، چاپ (۱۳۶۹) و کمترین توجه در کتاب تاریخ عمومی جهان، چاپ (۱۳۶۸) مشاهده می‌شود. و در میان همه مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی بیشترین توجه و تکرار به مؤلفه اسلام با ۸۴۹ فراوانی و کمترین توجه به مؤلفه غزوات پیامبر با ۲۵ فراوانی شده‌است.

قسمت ب: شامل داده‌های به‌دست آمده از کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه نظام قدیم از سال ۶۹ تا ۷۲ ه.ش:

درصد فراوانی شاخص هویت اسلامی و مذهبی با مؤلفه و نمادهای هرکدام: مؤلفه اسلام با ۴/۶، جهان اسلام با ۰/۴۳، مسلمان با ۴/۴، خدا با ۱/۶۸، قرآن با ۱/۳، سپاه اسلام با ۰/۱۳، پیامبر اسلام با ۴/۴۳، غزوات پیامبر با ۰/۲۵، سایر پیامبران الهی با ۰/۱، فرهنگ و تمدن

اسلامی با ۰/۴۴ ، هویت اسلامی با ۰ ، مذهب با ۱/۶ ، حضرت علی(ع) با ۲/۰۵ ، سایر امامان با ۰/۹۱ ، شیعه با ۱/۵۴ ، خلفای راشدین با ۰/۲۲ ، شعائر دینی با ۱ ، مکان مذهبی با ۱/۷۳ ، واقعه کربلا با ۰/۳ ، شهید با ۱/۱۵ ، سایر مؤلفه‌ها با ۱/۳ ، شمارش و محاسبه گردیدند.

جمع کل فراوانی‌ها در شاخص فوق ۳۷۰۲ مورد بود که ۳۰/۴۰ درصد کل فراوانی‌ها را شامل می‌شود. به این ترتیب ملاحظه می‌شود که بیشترین توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی در کتاب تاریخ ۲ یا تاریخ اسلام و ایران تا پایان قرن ۴ هجری، چاپ (۱۳۷۰) و کمترین توجه در کتاب تاریخ عمومی جهان، چاپ (۱۳۷۴) مشاهده می‌شود و در میان همه مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی بیشترین توجه و تکرار به مؤلفه اسلام با ۵۶۰ فراوانی و کمترین توجه به مؤلفه سپاه اسلام با ۱۶ فراوانی شده‌است.

قسمت ج : شامل داده‌های به‌دست آمده از کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه نظام جدید آموزشی (شیوه ترمی - واحدی) از سال ۷۳ تا ۸۰ ه ش:

درصد فراوانی شاخص هویت اسلامی و مذهبی با مؤلفه و نمادهای هر کدام: مؤلفه اسلام با ۵/۸ ، جهان اسلام با ۰/۷۴ ، مسلمان با ۵/۸۳ ، خدا با ۱/۹ ، قرآن با ۱/۰۵ ، سپاه اسلام با ۰/۲ ، پیامبر اسلام با ۴/۹ ، غزوات پیامبر با ۰/۴۳ ، سایر پیامبران الهی با ۰/۶ ، فرهنگ و تمدن اسلامی با ۰/۶ ، هویت اسلامی با ۰ ، مذهب با ۰/۸ ، حضرت علی (ع) با ۲/۸۱ ، سایر امامان با ۱/۲۵ ، شیعه با ۱/۲۷ ، خلفای راشدین با ۰/۳۱ ، شعائر دینی با ۱/۰۰۱ ، مکان مذهبی با ۱/۶ ، واقعه کربلا با ۰/۴ ، شهید با ۱/۵ ، سایر مؤلفه‌ها با ۰/۱ ، شمارش و محاسبه گردیدند.

جمع کل فراوانی‌ها در شاخص فوق ۳۱۵۴ مورد بود که ۳۲/۹۳ درصد کل فراوانی‌ها را شامل می‌شود. به این ترتیب ملاحظه می‌شود بیشترین توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی در کتاب تاریخ اسلام و دولت‌های مسلمان، چاپ (۱۳۷۳) و کمترین توجه در کتاب تاریخ پیش‌دانشگاهی، چاپ (۱۳۸۰) مشاهده می‌شود و در میان همه مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی، بیشترین توجه و تکرار به مؤلفه مسلمان با ۵۵۹ فراوانی و کمترین توجه به مؤلفه سپاه اسلام با ۲۱ فراوانی شده‌است.

قسمت د: شامل داده‌های به‌دست آمده از کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه نظام جدید آموزشی (شیوه سالی - واحدی) از سال ۸۰ تا ۸۸ ه ش:

درصد فراوانی شاخص هویت اسلامی و مذهبی با مؤلفه و نمادهای هر کدام: مؤلفه اسلام با ۵/۲ ، جهان اسلام با ۰/۴۴ ، مسلمان با ۴ ، خدا با ۲/۲ ، قرآن با ۱ ، سپاه اسلام با ۰/۱۴ ، پیامبر اسلام با ۲/۷۵ ، غزوات پیامبر با ۰/۶۲ ، سایر پیامبران الهی با ۰/۶۳ ، فرهنگ و تمدن اسلامی با ۰/۲۳۴ ، هویت اسلامی با ۰/۰۹۳ ، مذهب با ۱/۳ ، حضرت علی(ع) با ۱/۹۴ ، سایر

امامان با ۱/۴۷، شیعه با ۱/۲، خلفای راشدین با ۰/۴۸، شعائر دینی با ۱/۱۱، مکان مذهبی با ۰/۸۶، واقعه کربلا با ۰/۳۱۲، شهید با ۱/۶، سایر مؤلفه‌ها با ۰/۹. شمارش و محاسبه گردیدند. جمع کل فراوانی‌ها در شاخص فوق ۱۸۰۵ مورد بود که ۲۸/۱۱ درصد کل فراوانی‌ها را شامل می‌شود به این ترتیب ملاحظه می‌شود که بیشترین توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی در کتاب تاریخ ایران و جهان (۱)، چاپ (۱۳۸۶) و کمترین توجه در کتاب تاریخ پیش دانشگاهی، چاپ (۱۳۸۶) مشاهده می‌شود. و درمیان همه مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی، بیشترین توجه و تکرار به مؤلفه اسلام با ۳۳۲ فراوانی و کمترین توجه به مؤلفه هویت اسلامی با ۶ فراوانی شده‌است.

در بررسی شاخص‌های مربوط به هویت اسلامی و مذهبی، بیشترین توجه در میان کتاب‌های نظام آموزشی قدیم از سال (۵۸ تا ۶۹) و کمترین میزان توجه در کتاب‌های نظام آموزشی جدید (سالی - واحدی) مشاهده می‌شود.

از میان مؤلفه‌های شاخص هویت اسلامی و مذهبی، بیشترین تعداد فراوانی به ترتیب مربوط به مؤلفه‌های: پیامبر اسلام، اسلام، مسلمان، خدا، حضرت علی (ع)، مکان مذهبی و شهید، و کمترین تعداد فراوانی مربوط به مؤلفه‌های: می‌باشد. غزوات پیامبر و سپاه اسلام می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش حاکی از آن بود که از چهار عنوان کتاب درسی تاریخ دوره تحصیلی مقطع متوسطه نظام قدیم آموزشی، محتوای عنوان یک کتاب کامل به «تاریخ اسلام» اختصاص یافته بود که این مسئله نشان‌دهنده اهمیت و توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های هویت اسلامی در دوره مورد ذکر این پژوهش می‌باشد.

در اوایل انقلاب اسلامی که طرح نظام قدیم آموزشی در مدارس ایران اجرا می‌شد، توجه به هویت اسلامی، مذهبی و انقلابی در اوج خود قرار دارد. در این دوره به شاخصه‌ها و مؤلفه‌های هویت ملی (ایرانی) مانند نژاد ایرانی - ملیت - ایران دوستی - آثار باستانی و ... توجهی زیادی نشده‌است.

در بررسی شاخص‌های مربوط به هویت اسلامی و مذهبی در میان کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم انسانی، بیشترین توجه و بالاترین میزان داده‌ها، مربوط به کتاب‌های درسی تاریخ نظام آموزشی قدیم از سال (۵۸ تا ۶۹) با ۵۵۴۶ مورد فراوانی و ۴۶/۵۴ درصد بود و کمترین میزان توجه در میان کتاب‌های درسی تاریخ نظام آموزشی جدید سالی - واحدی از سال ۸۰ تا ۸۸ ه. ش، با ۱۸۰۵ مورد فراوانی و ۲۸/۱۱ درصد مشاهده می‌شود. حذف یک جلد

کتاب درسی تاریخ با عنوان تاریخ اسلام و حذف کتاب تاریخ اسلام و دولت‌های مسلمان در طرح نظام جدید آموزشی (شیوه ترمی - واحدی)، نشان دهنده کاهش قابل توجه فراوانی‌های مؤلفه‌های تعیین کننده هویت اسلامی و مذهبی در مقایسه با سنوات قبل می‌باشد. کتاب‌های ذکر شده که نشان دهنده توجه بیش از حد به مفاهیم هویت اسلامی و مذهبی می‌باشند، حذف شدند تا تعادلی میان مفاهیم هویت ملی و اسلامی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه، پیدا شود.

از میان مؤلفه‌های شاخص هویت اسلامی و مذهبی، بیشترین تعداد فراوانی به ترتیب مربوط به مؤلفه‌های: پیامبراسلام، اسلام، مسلمان، خدا، حضرت علی (ع)، مکان مذهبی و شهید و کمترین تعداد فراوانی مربوط به مؤلفه‌های: می‌باشد. غزوات پیامبر و سپاه اسلام می‌باشد. باتوجه به یافته‌های بدست آمده و در پی پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش، می‌توان گفت که کتاب‌های درسی تاریخ در مقطع متوسطه نظام آموزش و پرورش ایران بعد از انقلاب اسلامی تا اکنون، سهم مهمی در شکل دهی و انتقال مفاهیم و مؤلفه‌های هویت اسلامی و مذهبی به فرزندان و دانش آموزان این مرز و بوم داشته‌است و در این کار موفق بوده‌اند و این دروس دارای نقش و جایگاه ویژه‌ای در رسیدن به سوال و هدف مورد نظر بوده و هستند. که بر این اساس فرض این پژوهش نیز به تأیید می‌رسد.

تعارض منافع

«هیچ گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است»

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

References

- Amiri, Hassan. (2009), *Depicting Iranian Identity in Persian Literature and History Books for Iranian High School Students from (1941 to 1965)*, Tehran, Shahid Beheshti University and Iran Studies Foundation, Master's Thesis. [In Persian]
- Anvari, Hassan (2002) *Sokhan Culture*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Al-Ta'i, Ali (1999); *The Crisis of Ethnic Identity in Iran*; Tehran: Shadegan Publishing. [In Persian]
- Baqi, Emad al-Din and others (1999) *History of Iran (2) (2/235) - From the Safavids to the Contemporary Era (for second-year students of the new system of theoretical, technical and vocational secondary education, work and knowledge)*, Tehran: Iranian Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Tajik, Mohammad Reza (1997) *Narrative of Pride and Identity among Iranians*. Tehran: Farhang Gofman.. [In Persian]
- Taghizadeh, Akbar (2009); "Iran in the Textbooks of the First Pahlavi Period"; Master's Thesis; Tehran; Shahid Beheshti University/Iran Studies Foundation.. [In Persian]
- Jafarian, Rasoul and the History Department of the Planning and Compilation of Textbooks (1991) *History (2) History of Islam, Iran and the World up to the 4th Century AH (Second Year of General Secondary Education - Literature and Humanities)*, Tehran: Iran Publishing Company. [In Persian]
- Jafarian, Rasoul and the History Department of the Planning and Compilation of Textbooks (1994), *History of Islam and Muslim States (3/271) (for students of the theoretical branch and the field of literature and humanities)*, 7th edition, Tehran: Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Javadian, Masoud and others (1999), *History (pre-university course in literature and humanities)*, 11th edition, Tehran: Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Javadian, Masoud and others (2007), *Iran and the World (1) -4/235 (Second year of general secondary education, literature and humanities)*, 7th edition, Tehran: Iran Printing and Publishing Company. [In Persian]
- Haddad Adel, Gholam Ali and others (1979), *History of Iran for the third year of high school*, Tehran: Offset Company. [In Persian]
- Khodayar, Ebrahim; Fathi, Azam (2008) "National Identity in Education Textbooks, Case Study: Secondary School," *National Studies Quarterly*, Volume 9, Number 35, pp. 27-52. [In Persian]
- Khosravanian, Hamid Reza (2009) *Depicting National (Iranian) Identity in Medieval History Textbooks from 1964 to 2006*; Tehran: Shahid Beheshti University and Iran Studies Foundation, Master's thesis. [In Persian]
- Khairandish, Abdolrasoul and others (2002) *History (pre-university course in literature and humanities)*, Tehran: Textbook Publishing Company. [In Persian]
- Dehkoda, Ali Akbar (1998) *Dictionary*, second edition of the new edition, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Rajaei, Farhang (2003), *The Problem of the Identity of Iranians Today (Playing a Role in the Age of One Civilization and Several Cultures)*, Second Edition, Tehran: Ney. [In Persian]
- Sobhani, Jafar (1987) *History of Islam (fourth year of general secondary education - social economy - culture and literature)* Tehran: Iran Printing and Publishing Company. [In Persian]
- Sarmad, Zohra et al. (2007) *Research Methods in Behavioral Sciences*, 14th edition, Tehran: Ageh. [In Persian]

- Shabani, Hassan (2006) Curriculum Planning, Second Edition, Tehran: Samet.[In Persian]
- Shikhavandi, Davar (2000) The formation and enforcement of national identity; second edition; Tehran: Center for the Recognition of Islam and Iran.[In Persian]
- Salehi Imran, Ebrahim and others (2008); "Investigating the level of attention paid to identity components in secondary education textbooks"; National Studies Quarterly, 35, No. 9, No. 3, pp. 25.[In Persian]
- Sediq Sarvestani, Rahmatullah and Hajiani, Ebrahim (2008); "An Empirical Study of the Sources of Iranian Identity", National Studies Quarterly, 34, No. 9, No. 2, pp. 31-53.[In Persian]
- Seddiq, Isa (1959) "Review: Textbooks, Textbook Guide", Book Guide; Vol. 2, No. 1, pp. 8-28.[In Persian]
- Sefat Gol, Mansour and Abdolrasoul Khairandish (1993), History (3) of Iran and the World from the 4th to the 12th Century AH (for students of the theoretical branch and the field of literature and humanities), Tehran: Textbook Publishing Company.[In Persian]
- Abdollahi, Reza (2002), History of History in Iran, first edition, Tehran: Amirkabir.[In Persian]
- Alawi Kia, Mohammad Ali and others (2007), Iran and the World (2)-3/271 (Second year of general secondary education - literature and humanities), 7th edition, Tehran: Iran Printing and Publishing Company.[In Persian]
- Alikhani, Ali Akbar (2004), Theoretical Foundations of Identity and Identity Crisis. Tehran: Jihad Daneshgahi Institute of Humanities and Social Sciences.[In Persian]
- History Department, Planning and Writing Textbooks Office (1989) General History (A Look at World History in the 19th and 20th Centuries – Fourth Year of General Secondary Education – Literature and Humanities) (Code 307), Tehran: Iran Printing and Publishing Company.[In Persian]
- History Department, Planning and Writing Office for Textbooks (1989), History, Civilization and Culture, Second Year of General Secondary Education - Social Economy - Culture and Literature, Tehran: Iran Printing and Publishing Company.[In Persian]
- History Department, Planning and Compiling Textbooks (1991), History of Iran (2)-(2/235) (From Safavid to Contemporary Period for Second Year Students of the New System of Theoretical, Technical and Vocational Secondary Education, Karodanish) Tehran: Iran Printing and Publishing Company.[In Persian]
- History Department, Planning and Writing Textbooks Office (1993), General History (A Look at World History in the 19th and 20th Centuries – Fourth Year of General Secondary Education – Literature and Humanities) (Code 307), Tehran: Iran Printing and Publishing Company.[In Persian]
- History Department, Planning and Writing Textbooks (1997), History of Iran (4) in the Contemporary Era (Fourth Year of General Secondary Education - Literature and Humanities), Tehran: Iran Publishing Company.[In Persian]
- Golmohammadi, Ahmad (2001) "Globalization and the Identity Crisis", National Studies Quarterly, Vol. 3, No. 10, p. 84.[In Persian]
- Goodarzi, Hossein (2005); Discourses on the Sociology of Identity in Iran; Tehran, Iranian Civilization.[In Persian]

- Mashayekhi, Mohammad (1958); "Textbooks", Book Guide; Vol. 1, Vol. 2, pp. 100-102. [In Persian]
- Marouf Yahya and Mohammad Reza Yousefzadeh (2009), Content Analysis in the Humanities (Practical Guide to Textbook Analysis), First Edition, Hamedan: Sepehr Danesh.. [In Persian]
- Moein, Mohammad (1992) Persian Dictionary, Vol. 4, Tehran: Amir Kabi. [In Persian]
- Niazi, Mohsen (2007) "Sociological explanation of the relationship between family cultural capital and youth social identity", National Studies Quarterly, Vol. 8, No. 3, pp. 55-80.. [In Persian]

